Research Article / Araştırma Makalesi

Dergiabant

2026, 14(1): 267-283, doi: 10.33931/dergiabant.1837543

Türkiye'de İslam Felsefesi Tarihyazımının Epistemolojik Dönüşümü: Oryantalist Mirastan Bütüncül Paradigmaya

The Epistemological Transformation of Islamic Philosophy Historiography in Turkey: From Orientalist Legacy to Holistic Paradigm

Nur Muhammed ŞAHİN[1]

Geliş Tarihi (*Received*): 07.12.2025 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 02.03.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 31.05.2026

Öz: Bu çalışma, Cumhuriyet döneminden günümüze Türkiye'deki İslam felsefesi tarihyazıcılığının geçirdiği metodolojik dönüşümü incelemektedir. Araştırma, literatürdeki nicel artışın nitel bir paradigma değişimine nasıl tekabül ettiğini karşılaştırmalı eser incelemesi yöntemiyle temellendirir. Analizler sonucunda tarihyazımının birbirini takip eden dört evreden geçtiği saptanmıştır: (1) oryantalist şablonların hâkim olduğu tercüme evresi, (2) savunmacı reflekslerin görüldüğü millî ve didaktik evre, (3) problem merkezli sistematik derlemeler evresi ve (4) bağlam ve havza merkezli bütüncül/post-oryantalist evre. Çalışma, Türk akademisinin İslam felsefesini ele alış biçiminin, oryantalist tezleri yeniden üreten pasif bir konumdan; kendi kavramsal çerçevesini, dönemlendirmesini ve tarih tezini üreten inşa edici bir konuma evrildiğini ortaya koymaktadır. Bu dönüşüm, özellikle "karanlık çağ" olarak etiketlenen Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinin felsefi değerinin yeniden keşfedilmesini sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, Tarihyazımı, Türk Akademisi, Metodoloji, Dönemlendirme.

&

Abstract: This study examines the methodological transformation that the historiography of Islamic philosophy in Turkey has undergone from the Republican period to the present. The research substantiates how the quantitative increase in the literature corresponds to a qualitative paradigm shift through the method of comparative analysis of selected works. As a result of the analyses, it has been determined that historiography has passed through four successive phases: (1) the translation phase dominated by Orientalist templates; (2) the national and didactic phase characterized by apologetic reflexes; (3) the phase of problem-centred systematic compilations; and (4) the holistic/post-Orientalist phase centred on context and intellectual basins. The study demonstrates that the Turkish academic approach to Islamic philosophy has evolved from a passive position that reproduces Orientalist theses to a constructive position that produces its own conceptual framework, periodization, and historiographical thesis. This transformation has made it possible to rediscover the philosophical value of the Seljuk and Ottoman periods, which had previously been labelled as a "dark age."

Keywords: Islamic Philosophy, Historiography, Turkish Academia, Methodology, Periodization.

Atıf/Cite as: Şahin, Nur Muhammed. "Türkiye'de İslam Felsefesi Tarihyazımının Epistemolojik Dönüşümü: Oryantalist Mirastan Bütüncül Paradigmaya". *Dergiabant* 14/1 (Mayıs 2026), 267-283. doi: 10.33931/dergiabant.1837543

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees, and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

[1] Dr., Nur Muhammed Şahin, Bağımsız Araştırmacı, nurmuhammedsahin@gmail.com.

1. Giriş

Türkiye'de son yarım asırda İslam düşüncesine yönelik akademik ilginin artması, İslam felsefesi alanındaki neşriyatın telif ve tercüme eserler bağlamında ciddi bir birikime ulaşmasını sağlamıştır. Literatürdeki bu nicel zenginleşme, beraberinde kritik bir epistemolojik sorunu da gündeme getirmektedir. İncelenen İslam felsefesi eserleri, İslam düşünce geleneğini hangi tarihsel kurgular, dönemlendirmeler ve metodolojik kabuller üzerinden okuyucuya sunmaktadır?

İslam felsefesi tarihi yazımı, geçmişin zihinsel olarak yeniden inşa edildiği bir düşünce sisteminin kurgulanma biçimidir. Bu minval üzere, İslam felsefesi tarihyazımına yönelik Türkiye'deki ilk akademik temasların, büyük ölçüde XIX. yüzyıl oryantalizminin ürettiği paradigmalar üzerinden şekillendiği söylenebilir. Özellikle İslam felsefesinin Gazzâlî veya İbn Rüşd ile sona erdiği tezi ve felsefeyi Antik Yunan ile Batı Rönesansı arasında bir taşıyıcı mesabesinde gören yaklaşımlar, bu oryantalist söylemin bir etkisi olarak uzun süre Türkçe literatüre rengini vermiştir. Nitekim İslam felsefesi tarihçiliğimizdeki aracı kültür ve duraklama paradigmasının, büyük oranda Batı merkezli tarih okumalarının bir tevarüsü olduğu bilinmektedir.[2] Dolayısıyla literatürün gelişimi ithal edilen bu tarihsel ön kabuller ve stereotiplerle bir hesaplaşma ve özgün bir tarihyazımı arayışı ve inşa etme mücadelesidir.

Bu çalışmanın temel problemi, Türkiye'de İslam felsefesi tarihi literatürünün, kuruluş dönemindeki Batı merkezli/oryantalist etkilerden sıyrılarak ne ölçüde özgün, bütüncül ve metodolojik tutarlılığa sahip bir tarihyazımına evrildiğini tespit etmektir. Çalışma, literatürü sadece "tanıtıcı" bir üslupla ele alan bibliyografik çalışmalardan farklı olarak, eserleri temsil ettikleri "zihniyet dünyaları" ve "yöntemsel tercihleri" bağlamında analitik bir sınıflandırmaya tabi tutmayı amaçlamaktadır.

Bu doğrultuda makale, Türkçedeki İslam felsefesi tarihi yazıcılığını dört ana tarihsel ve metodolojik evre üzerinden okumayı önermektedir: (i) tercüme ve oryantalist etki evresi, (ii) millî ve didaktik tarihyazımı evresi, (iii) sistematik ve akademik derlemeler evresi ve (iv) bütüncül ve post-oryantalist tarihyazımı evresi. Bu sınıflandırma, alanın geçirdiği zihinsel dönüşümü izlemek adına bir yol haritası sunacaktır.

Bu araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden eser incelemesi tekniği kullanılmıştır. Çalışmanın evrenini, Türkiye'de Cumhuriyet döneminden günümüze kadar İslam felsefesi tarihi alanında yayımlanmış kitaplar oluşturmaktadır. Ancak literatürün hacmi göz önüne alındığında, tüm eserler ihata edilemeyeceği için amaca hizmet eden örnek metinler seçilmiştir. Örneklem belirlenirken, söz konusu dönemin tarihyazımı anlayışını ve paradigmasını belirgin şekilde yansıtan, temsil gücü yüksek metinler tercih edilmiştir. Seçilen bu kitapların kapsamının, İslam felsefesi tarihini bütüncül bir dönemlendirmeyle veya belirli bir metodolojik iddiayla ele alan kitaplar olmasına özen gösterilmiştir. Bu kitapların büyük oranda üniversitelerin İlahiyat ve Felsefe bölümlerinde ders kitabı veya temel başvuru kaynağı olarak kabul görmesi gerektiği de temel kriter olarak belirlenmiştir.

Bu kriterler doğrultusunda belirlenen örneklem, literatürdeki tüm metinleri ihata etme iddiasından ziyade, alanın geçirdiği metodolojik kırılmaları en belirgin şekilde yansıtan *temsil gücü yüksek* eserlere odaklanmaktadır. Bu bağlamda seçilen eserler; Tjitze J. de Boer, Macit Fahri ve Henry Corbin gibi farklı oryantalist paradigmaları Türkçe literatüre taşıyan çeviri klasikleri; İsmail Hakkı İzmirli ve Hilmi Ziya Ülken gibi yerli akademik dilin inşasında kurucu rol üstlenen telif eserler; M. Cüneyt Kaya ve İbrahim Halil Üçer editörlüğünde hazırlanan güncel metodolojik standartları ve paradigma değişimini temsil eden kolektif akademik projelerle sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla bu seçki, nicel bir bibliyografya sunmaktan ziyade, nitel bir *zihniyet dönüşümü perspektifi* oluşturmak amacıyla tipolojik bir örneklem olarak kurgulanmıştır.

Elde edilen veriler, betimsel analiz ve karşılaştırmalı tarihyazımı yaklaşımıyla değerlendirilmiştir. Eserler, içerikleri de dahil olmak üzere, İslam felsefesini tanımlama biçimleri, dönemlendirme tercihleri

[2] Bu konudaki tartışmalar için bk. Dimitri Gutas, "Yirminci Yüzyılda Arapça Felsefe Çalışmaları: Arapça Felsefenin Tarih Yazımı Üzerine Bir Deneme", çev. M. Cüneyt Kaya, *İbn Sînâ'nın Mirası* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2010), 270-282; ayrıca bk. Daiber Hans, "İslam Felsefesi Tarihi Çalışmamızın Anlamı ve Amacı Nedir? İhmal Edilmiş Bir Disiplinin Tarihi", çev. M. Cüneyt Kaya, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/2 (2004), 1.

ve kaynak kullanımları ekseninde karşılaştırmalı bir okumaya tabi tutulmuştur. Bu analiz neticesinde, literatürün kronolojik akıştan ziyade metodolojik kırılmaları temsil eden dört ana evrede gelişim gösterdiği sonucuna varılmıştır.

2. Türkiye'de İslam Felsefesi Tarihyazımının Dönüşüm Evreleri

Türkiye'de İslam felsefesi tarihi yazıcılığı, özellikle son bir asırlık dönemde düşünce geleneğini ele alış biçiminde köklü bir epistemolojik dönüşüme sahne olmuştur. Bu çalışmada incelenen eserler üzerinden elde edilen bulgular, literatürün gelişim seyrinin salt kronolojik bir birikimden ziyade, metodolojik kabullerin, tarihsel kurguların ve felsefeyi tanımlama biçimlerinin değiştiği dinamik bir serüven olarak okunabileceğini göstermektedir. Türk akademisinin Batı merkezli paradigmaların pasif bir alıcısı konumundan, kendi kavramsal çerçevesini ve tarih tezini üreten aktif bir özne konumuna geçişini simgeleyen bu serüven, birbirini takip eden ve dönüştüren dört temel kırılma noktası üzerinden izlenebilmektedir.

Söz konusu dönüşümün başlangıç noktasını, XIX. yüzyıl oryantalizminin ürettiği paradigmaların tercüme yoluyla akademik hafızaya tevarüs edildiği dönem teşkil etmektedir. İslam felsefesini Antik Yunan ile modern Batı arasında salt bir taşıyıcı işlevine indirgeyen ve felsefi üretimin İbn Rüşd ile nihayete erdiği kabulüne dayanan bu yaklaşım, uzun süre literatürün belirleyicisi olmuştur. Ne var ki bu ithal bakış açısı, zamanla ulus-devlet inşası sürecinin getirdiği ihtiyaçlara müteallik dinamiklerle yerini, felsefeyi Türk düşünce tarihiyle irtibatlandırma gayretindeki daha yerli ve didaktik arayışlara bırakmaya başlamıştır. Oryantalist mirasın tamamen reddedilmediği ve fakat ulusal kimlik kaygılarıyla yeniden yorumlandığı bu evreyi, akademik kurumsallaşmanın hız kazandığı ve disiplinin tedrisata yönelik ihtiyaçlara göre şekillendiği sistematik standardizasyon süreci takip etmiştir. Bu aşamada felsefe, öğretim kolaylığı sağlayan fakat tarihsel sürekliliği gölgeleyen kesin hatlı ekol tasnifleri üzerinden ele alınmıştır.

Nihayetinde gelinen nokta ise, tüm bu parçalı ve indirgemeci okumaları aşmayı hedefleyen, entelektüel coğrafyayı da dikkate alan havza merkezli bütüncül bir tarihyazımı teşebbüsüdür. Düşüncede karanlık çağ veya duraklama dönemi gibi nitelemeleri sorgulayarak İslam düşüncesini klasik ve klasik sonrası dönemleriyle kesintisiz bir bütün olarak kavramayı öneren bu son aşama, Türk akademisinin kendi metodolojik teklifini sunduğu en olgun evreyi temsil etmektedir. Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde, Türk entelektüel hayatının İslam düşüncesiyle kurduğu ilişkinin metodolojik haritası, seçilen temel metinlerin işaret ettiği bu tarihsel güzergâh ve seçili metinler üzerinden tafsilatlı bir şekilde tahlil edilecektir.

2.1. Oryantalist Mirasın İthali: Tercüme Evresi ve Epistemolojik Sınırlar

Türkiye'de İslam felsefesi tarihçiliğinin teşekkül evresi, büyük ölçüde Batı akademisinde XIX. ve XX. yüzyılda üretilen kurucu metinlerin tercüme edilmesiyle şekillenen, haricî bir epistemolojik müdahale süreci olarak okunmalıdır. Bu dönemde Batı dillerinden Türkçeye yapılan çeviriler, İslam düşüncesine dair Batı merkezli tarihsel kurguların, ideolojik önyargıların, dönemlendirme problemlerinin ve tanımlama biçimlerinin de yerli akademik camiaya taşınmasına neden olmuştur. Dolayısıyla tercüme evresi, Türk entelektüelinin İslam felsefesiyle kurduğu ilişkide kurucu olduğu kadar sınırlayıcı bir rol de üstlenmiştir. Bu evrede tercüme edilen her eser, arkasında getirdiği tarih tasavvuruyla Türkiye'deki İslam felsefesi algısını on yıllar boyunca domine edecek paradigmaları inşa etmiştir.

Bu yaklaşımın en tipik örneği ve belki de Türkiye'deki İslam felsefesi algısının bir yöntem olarak ilk mahsulü denebilecek çalışma, Hollandalı oryantalist Tjitze Jacobs de Boer'in kaleme aldığı eserdir. Aslı Almanca olan ve 1901 yılında *Geschichte der Philosophie im Islam* adıyla yayımlanan bu çalışma, Yaşar Kutluay'ın tercümesiyle *İslâm'da Felsefe Tarihi* adıyla Türkçeye kazandırılmıştır.[3] Eserin yayın serüveni, Türkiye'deki ilginin sürekliliğini göstermesi bakımından manidardır. İlk olarak 1960 yılında Balkanoğlu Matbaacılık tarafından neşredilen kitap, 2022 yılında Pınar Yayınları tarafından tekrar okuyucuya

[3] Tjitze Jacobs De Boer, *İslâm'da Felsefe Tarihi*, çev. Yaşar Kutluay (İstanbul: Pınar Yayınları, 2022).

sunulmuştur. De Boer'in bu çalışması, Batı'da İslam düşüncesine yönelik erken dönem akademik ilgiyi yansıtmakla birlikte, İslam felsefesini epistemolojik olarak Antik Yunan mirasının bir uzantısı ve Batı felsefesine giden yolda bir *ara halka* şeklinde konumlandırmasıyla maluldür. Yazar, disiplini Fârâbî, İbn Sînâ, Gazzâlî ve İbn Rüşd gibi öne çıkan belirli filozoflar üzerinden okumuş ve felsefi düşüncenin İbn Rüşd ile nihayete erdiği tezini öne sürmüştür. Bu kurgu, İslam düşüncesini Yunan felsefesi ile Batı skolastisizmi ve Rönesans'ı arasında salt bir taşıyıcı mesabesine indirgemiştir. Söz konusu yaklaşım, Türkçedeki literatürde uzun süre İslam felsefesinin özgünlüğünün sorgulanmasına, İbn Rüşd sonrası üretilen literatürün yok sayılmasına ve Gazzâlî sonrası dönemin bir karanlık çağ olarak etiketlenmesine zemin hazırlamıştır.[4] De Boer'in çizdiği bu sınırlar, uzun yıllar boyunca aşılamamış bir ufuk çizgisi olarak kalmıştır.

Oryantalist paradigmanın De Boer'in Meşşâî merkezli ve sonlu tarih kurgusundan farklılaşan, fakat başka bir açıdan benzer bir seçmecilikle malul olan diğer bir varyasyonu, Henry Corbin'in çalışmalarında karşımıza çıkmaktadır. Corbin'in 1986 yılında neşredilen Fransızca *Histoire de la philosophie islamique* adlı eseri, İslam felsefesi alanında en muteber kaynaklardan biri olarak kabul edilmekle birlikte, içerdiği perspektif açısından ciddi bir eleştirel süzgeçten geçirilmeyi hak etmektedir. İlk cildi Hüseyin Hatemi, ikinci cildi Ahmet Arslan tarafından *İslam Felsefesi Tarihi* ismiyle Türkçeye tercüme edilen eser, ilk cildin ilk baskısını 1986 yılında, ikinci cildin ilk baskısını 2000 yılında İletişim Yayınları'ndan yapmıştır.[5] Eser, gördüğü ilgi üzerine defalarca basılarak son baskısını (13. baskı) Ekim 2022'de aynı yayınevinden gerçekleştirmiştir. Corbin, De Boer'in aksine İslam felsefesinin İbn Rüşd ile sona ermediğini savunmuş, ancak bu sürekliliği yalnızca Şiî-İrfanî gelenek ve *peygamberî felsefe* kavramsallaştırması üzerinden kurgulamıştır. Eserde, felsefenin neşet ettiği çevreler ve coğrafi konumlar incelenirken, İslam felsefesini besleyen kelam ve tasavvuf disiplinlerine dair geniş bir çerçeve çizilmiştir. Ancak eserin en büyük handikapı, Endülüs felsefesini İbn Rüşd ile noktalarken, Doğu İslam dünyasındaki düşünceyi, Şiî düşüncesi, Molla Sadrâ ve Horasan Okulları üzerinden XIX. yüzyıla kadar getirmesidir. Nitekim eserin ikinci cildinin Türkçe tercümesine önsöz yazan Ahmet Arslan da Corbin'in bu kurgusundaki "metodolojik oransızlığa" dikkat çekmiştir. Arslan'a göre Corbin, İslam felsefesinin ilk dört yüzyıllık kurucu dönemine eserin üçte ikisini ayırırken; İbn Rüşd sonrası sekiz yüzyıllık süreci, bu hacmin yarısı kadar bir alana sığdırarak nicel bir dengesizliğe yol açmıştır. Bu durum, Corbin'in süreklilik iddiasına rağmen, İbn Rüşd sonrası birikimi belirli bir damara hapsetmesinin doğal bir neticesidir.[6] Bu kurguda, İbn Rüşd'den sonra Sünnî coğrafyada, özellikle de Osmanlı havzasında üretilen felsefi birikime dair derin bir sessizlik hâkimdir. Corbin'in bu yaklaşımı, okuyucuda beş asırdan fazla bir süre boyunca Şiî olmayan İslam dünyasında felsefi düşüncenin durduğu, bilgi üretilemediği yönünde yanıltıcı ve eksik bir algı oluşturmuştur. Yeni akademik çalışmaların İbn Rüşd sonrası İslam felsefesinin hem nitelik hem de nicelik yönünden artarak devam ettiğini gösterdiği bugün, Corbin'in bu İran ve Şiî merkezli okuması, literatürün bir diğer epistemolojik sınırını teşkil etmektedir.

Tercüme literatürün bir diğer önemli ayağını, İslam felsefesi tarihini daha sistematik ve kategorik bir çerçeveye oturtmaya çalışan Macit Fahri'nin eseri oluşturur. Fahri'nin *A History of Islamic Philosophy* adlı eserinin 1970 yılındaki ilk neşrinin ardından kitap, Kasım Turhan tarafından Türkçeye tercüme

[4] Bu meselenin İbn Sînâ sonrası için tartışılan güncel bir versiyonu için bk. Dimitri Gutas, "Avicenna and After: The Development of Paraphilosophy. A History of Science Approach", *Islamic Philosophy from the 12th to the 14th Century*, ed. Abdelkader Al Ghouz (Göttingen: V&R unipress, 2018), 19-72; Ancak Kaukua, Gutas'ın tezlerine temelden karşı çıkmaktadır. Gutas'ın İbn Sînâ sonrası dönemi bir gerileme ve "simülasyon" olarak gören yaklaşımını reddeder ve Gutas'ın sunduğu kanıtların (Gazzâlî, İbn Haldun vb. ile ilgili) yetersiz veya yanlış yorumlandığını savunur. O, Gutas'ın felsefeyi yalnızca Aristotelesçi bilim ve metafizik birlikteliği üzerinden tanımlayan yaklaşımının hatalı ve aşırı kısıtlayıcı olduğunu, bu tanımın hem İslam düşüncesindeki sürekliliği görmezden geldiğini hem de modern felsefe anlayışıyla çeliştiğini savunur. Yazara göre, felsefe tanımı daha kapsayıcı hale getirildiğinde, Fahreddin er-Râzî gibi kelamcıların veya sufilerin eserlerindeki nedensellik ve varlık gibi konularda yürüttükleri tartışmaların "sahte" değil, gayet ciddi ve özgün felsefi faaliyetler olduğu anlaşılacaktır. Gutas'ın iddia ettiği paraphilosophy kavramı ve tutumuna yönelik Kaukua'nın eleştirileri için bk. Jari Kaukua, "Post-Classical Islamic Philosophy – a Contradiction in Terms?", *Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi (Journal for the History of Islamic Philosophy and Sciences)* 6/2 (15 Kasım 2020), 1-21.

[5] Henry Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi*, çev. Hüseyin Hatemi (İstanbul: İletişim Yayınları, 1986); Henry Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000).

[6] Henry Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 2/8.

edilmiştir. *İslam Felsefesi Tarihi* adıyla 1992 yılında İklim Yayınları tarafından neşredilen bu tercüme[7], daha sonra, Ayışığı Kitapları (1998), Birleşik Yayıncılık (2000), Şa-to (2008 ve 2013) ve Kapı Yayınları (2023) tarafından da basılarak geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır. On üç bölümlük bu zengin içerikli eser, filozofları ve hatta İslam düşüncesine katkıda bulunan kelamcıları ve mutasavvıfları da irdelemesi bakımından kapsamlıdır. Bu eserde Fahri, şahsi değerlendirmeleri çerçevesinde İslam filozoflarını belli kategorilere tabi tutarak kavramsal bir çerçeve oluşturma gayretindedir. Özellikle Fahreddin er-Râzî'ye kadar gelen filozofların, salt kronolojik bir silsile yerine her bölümün ana başlığında belirlenen temalarla ilişkili olarak incelenmesi, esere analitik bir boyut katmaktadır. Ancak bu tematikleştirme çabasına rağmen, kısmî bir kronolojinin gölgesi tamamen kaldırılabilmiş değildir. Bu sebeple eser, kronolojik akış ile tematik analiz arasında gidip gelen yapısıyla, arzulanan bütüncül perspektifi sunmak noktasında eksik kalmıştır. Fahri'nin eseri, ansiklopedik bilgiler sunmakla birlikte, İslam düşünce geleneğinin kendi iç bütünlüğünü ve tarihsel sürekliliğini gösteren yeknesak ve organik bir anlatımın tercih edildiği bir üründen ziyade, parçalı bir yapıda kaleme alınmış bir eser olarak okuyucuya sunulmuştur.

Benzer bir parçalılık ve fakat daha geniş bir kültürel tarihyazımı menheci, Mian Muhammed Şerif editörlüğünde hazırlanan çalışmada görülmektedir. *A History of Muslim Philosophy* ismiyle 1963 yılında 2 cilt halinde yayıma hazırlanan bu eser, Mustafa Armağan editörlüğünde *İslam Düşüncesi Tarihi* adıyla 4 cilt halinde Türkçeye kazandırılmış ve 1990 yılında İnsan Yayınları tarafından neşredilmiştir.[8] Bu eseri diğerlerinden ayıran en temel özellik, sınırlarını sadece kendi-içinde-teknik-felsefe ile çizmemesidir. Eser, İslam öncesi Çin, İran, Yunan, İskenderiye ve Süryani düşüncelerine dair giriş mahiyetindeki bölümleriyle evrensel bir perspektif sunmaktadır. Bunun yanı sıra İslam düşüncesini de felsefe, kelam, tasavvuf, siyaset, sanat ve mimari gibi geniş bir yelpazede ele alır. Alanlarında uzman dünya çapındaki akademisyenlerin makalelerinden oluşan bu derleme, Orta Doğu'daki Rönesans hareketine öncülük eden kişilere ve modern ilimlere ayırdığı müstakil bölümlerle, eserin ismindeki *düşünce tarihi* vurgusunun hakkını vermektedir. Felsefecilerin yanı sıra sanat tarihçilerinin ve edebiyatçıların da istifade edebileceği bu eser, İslam Felsefesi yerine Müslümanların Felsefesi veya İslam Düşüncesi kavramını ikame ederek en azından kavramsal literatüre bir genişlik teklifi sunmaktadır. Ancak bu genişleme, editoryal bir bütünlükten ziyade mozaik bir yapı arz ettiğinden, metodolojik olarak tek bir tarih tezini savunmaktan uzaktır.

Tercüme literatürün kronolojik olarak daha yakın dönemli örneklerinden biri olan ve geniş hacmiyle dikkat çeken Seyyid Hüseyin Nasr ve Oliver Leaman editörlüğündeki çalışma ise, farklı bir epistemolojik kısıtlılığı beraberinde getirmiştir. 1996 yılında basılan *History of Islamic Philosophy* adlı eser, Şamil Öçal ve Hasan Tuncay Başoğlu tarafından 3 cilt halinde *İslam Felsefesi Tarihi* adıyla Türkçeye çevrilmiş ve 2007 yılında Açılım Kitap tarafından neşredilmiştir.[9] Bu eser, İslam felsefesinin farklı yönlerini Molla Sadrâ'ya kadar ele alması bakımından literatüre nispeten nitelikli bir katkı sunsa da editörlerin benimsediği *Gelenekselci* (*Perennialist*) ekolün etkisi belirgindir. Eser, XVI. yüzyıl bağlamında İslam felsefesi faaliyetlerini büyük ölçüde Molla Sadrâ'nın şahsında ve İran havzasında sınırlı biçimde sunmakta; İslam dünyasının en geniş ve uzun soluklu imparatorluklarından biri olan Osmanlı entelektüel ortamındaki felsefi, kelamî ve tasavvufi üretimleri analizinin odağına yeterince almamaktadır. Bu durum, editörlerin etnik ve kültürel arka planlarının yanı sıra akademik yönelimlerinin de bir tezahürü olarak okunmalıdır. Sonuç olarak bu hacimli çalışma, İslam düşünce tarihini esasen mistik veya hikemî bir okuma perspektifinden inşa etmekte ve muhtemelen belirli bir fikrî ajandayı önceleyerek, rasyonel ve felsefi damarın Sünnî dünyadaki seyrini gölgelemektedir.

Özetle, Türkiye'de İslam felsefesi tarihi literatürünün ilk katmanını oluşturan bu tercüme eserler zinciri, De Boer'in aracı kültür tezinden Corbin'in Şiî-İrfânî merkezli okumasına, Nasr'ın Gelenekselci ezelî hikmet (*sophia perennis*) eksenli okumasından Fahri ve Şerif'in parçalı ve kategorik yaklaşımlarına kadar pek çok farklı paradigmayı Türkçe İslam felsefesi literatürüne taşımıştır. Bu eserler, şüphesiz zengin bir

[7] Macit Fahri, *İslam Felsefesi Tarihi*, çev. Kasım Turhan (İstanbul: İklim Yayınları, 1992).

[8] Mian Muhammed Şerif, *İslam Düşüncesi Tarihi*, çev. Mustafa Armağan (İstanbul: İnsan Yayınları, 1990).

[9] Seyyid Hüseyin Nasr - Oliver Leaman, *İslâm Felsefesi Tarihi*, çev. Şamil Öçal - Hasan Tuncay Başoğlu (İstanbul: Açılım Kitap, 2007).

bibliyografik birikim sağlamıştır. Ancak aynı zamanda İbn Rüşd sonrası duraklama mitini, felsefenin ya Yunan'ın taklidi ya da tasavvufun bir formu olarak görülmesi gerektiği yönündeki metodolojik sorunları da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla bu evre, en azından erken dönemde tercüme edilen eserler itibarıyla, Türk akademisinin henüz kendi tarih tezini oluşturamadığı, dışarıdan ithal edilen epistemolojik sınırların gölgesinde şekillenen bir hazırlık ve tanıma dönemi olarak değerlendirilmelidir.

2.2. Yerli Bir Zemin Arayışı: Millî ve Didaktik Tarihyazımı

Cumhuriyet'in ilanı ve ulus-devletleşme süreci, siyasi ve hukuki bir dönüşümü beraberinde getirmekle birlikte, entelektüel dünyada da köklü bir paradigma değişimini gerekli kılmıştır. Tanzimat'tan itibaren Batı dillerinden yapılan tercümelerle şekillenen ve büyük ölçüde oryantalist perspektifin gölgesinde kalan tarihyazımı, bu yeni dönemde yerini özgün bir akademik dil oluşturma çabasına bırakmıştır. Bu arayış, sadece geçmişi kaydetme gayesi gütmez. Aynı zamanda yeni kurulan Cumhuriyet'in düşünsel köklerini sağlam bir zemine oturtma ve İslam düşüncesinin evrensel felsefe tarihindeki yerini savunma refleksini de içerir. Bu ikinci evre, Batı'daki metodolojik birikimi tamamen reddetmeyen, ancak onu yerli bir süzgeçten geçirerek nevi şahsına münhasır şekilde yeniden yorumlayan *kurucu* ve akabinde gelişen "didaktik" metinlerle karakterize edilmektedir.

Bu dönemin entelektüel haritasında, geçiş döneminin sancılarını ve sentez arayışlarını kendi entelektüel faaliyetlerinde bariz bir şekilde hissettiren isimlerden birisi İsmail Hakkı İzmirli'dir. İzmirli, Osmanlı bakiyesi ilmiye sınıfının birikimini Cumhuriyet'in modernleşme idealleriyle harmanlamaya çalışan öncü bir figür olarak öne çıkar.[10] Onun bu alandaki başyapıtı olan ve alanın Türkiye'deki ilk telif örneklerinden biri kabul edilen *İslam Felsefesi Tarihi*, yayımlanma serüveniyle de bu geçiş sürecini simgeler. İlk olarak 1340 (m. 1924) yılında Dârülfünûn Matbaası tarafından eski harflerle basılan bu eser, harf inkılabı ve dil devrimi süreçlerinden sonra unutulmamış, İsmail Yakıt tarafından yayına hazırlanarak 2008 yılında İstanbul'da Ötüken Neşriyat tarafından Latin harfleriyle yeniden okuyucuya sunulmuştur.[11] İzmirli'nin bu eseri, İslam felsefesine giriş mahiyetinde bir ders kitabı formatında kurgulanmış olsa da içeriği bunu aşar mahiyette telif edilmiştir. İzmirli'nin temel yaklaşımına göre İslam felsefesi oryantalistlerin iddia ettiği gibi Antik Yunan'ın kötü bir kopyası veya eklektik bir yapıda anlatılacak bir tarih kurgusu değildir. Bunun yerine İzmirli, İslam felsefesini tarihi, tarihsel sürekliliğe ve iç tutarlılığa sahip, özgün bir düşünce geleneği olarak sunma gayretidir. Eserin didaktik yönü ağır bassa da satır aralarında İslam düşüncesinin rasyonel karakterini ispatlamaya yönelik güçlü bir savunmacı ton hissedilir.

Bu kurucu neslin bir diğer ismi, Türk düşünce hayatının en velut kalemlerinden biri olarak öne çıkan Hilmi Ziya Ülken'dir. Onun 1983 yılında İstanbul'da Ülken Yayınları tarafından neşredilen çalışması olan *Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslam Felsefesi*[12], İslam felsefesini felsefe tarihinin diğer bileşenleriyle ilişkisiz bir okuma tarzı olmaktan çıkarıp, evrensel düşünce tarihinin merkezine yerleştirir. Ülken'in tarihselci yaklaşımı, İslam felsefesini sadece teolojik bir alan olarak sınırlayan yaklaşımlara bir reddiyedir. O, bu geleneği Antik Yunan'dan modern Batı düşüncesine uzanan evrensel zincirin kurucu ve taşıyıcı bir halkası olarak değerlendirir. Ülken'in metni, İzmirli'ye kıyasla daha geniş bir vizyona sahiptir ve felsefeyi, Türk-İslam medeniyetinin düşünsel hareketliliğinin bir göstergesi olarak sunar.[13]

Kurucu nesli takiben, özellikle 1980 sonrası Yüksek İslam Enstitülerinin İlahiyat Fakültelerine dönüşmesi ve akademik kadroların genişlemesiyle birlikte, acil bir eğitim materyali ihtiyacı doğmuştur. Bu dönemde kaleme alınan eserler, literatürün "didaktik omurgasını" oluşturmuş ve uzun yıllar -başta ilahiyat olmak üzere- lisans eğitiminin temel başvuru kaynakları haline gelmiştir. Bu kategorinin ilk ve en etkili

[10] Konuya dair tartışmalar ve detaylar için bk. Ali Birinci, Yusuf Turan Günaydın (ed.), *İsmail Hakkı İzmirli: Şahitlikler, Polemikler, Tenkitler* (İzmir: İzmir Kalkınma Ajansı Kültür, 2021).

[11] İsmail Hakkı İzmirli, *İslam Felsefesi Tarihi*, ed. Refik Ergin (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2008).

[12] Hilmi Ziya Ülken, *Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslâm Felsefesi* (İstanbul: Ülken Yayınları, 1983).

[13] Alper'e göre Ülken, İslam felsefesi metinlerine doğrudan müracaat etmekten ziyade, oryantalist literatürün (özellikle A. F. Mehren'in) etkisiyle filozofları mistik/panteist şablonlara indirgeme zaafı göstermiştir. Ayrıca Ülken'in temel motivasyonu İslam felsefesini kendi başına bir sistem olarak incelemek değil, Türklerin bu medeniyet içerisindeki fikrî hususiyetlerini ortaya koyarak millî bir tefekkür tarihine kaynaklık teşkil etmektir. Ülken'in İslam felsefesi tarihyazımındaki bu özgün ama tartışmalı konumu hakkında bkz. Ömer Mahir Alper, "Hilmi Ziya Ülken'in İslâm Felsefesini Yorumu: İslâm Felsefesi Tarihyazımına Bir Örnek", *Darulfunun İlahiyat* 14 (2006), 140-141.

örneklerinden biri Necip Taylan'a aittir. Taylan'ın 1983 yılında İstanbul'da Ensar Neşriyat tarafından yayınlanan *Anahatlarıyla İslam Felsefesi Kaynakları* adlı çalışması[14], felsefi problemleri ve tarihsel akışı sistematik bir dille özetleyerek öğrencilerin karmaşık felsefi doktrinleri anlamasını kolaylaştırmayı hedeflemiştir. Taylan'ın eseri, adından da anlaşılacağı üzere ana hatlar üzerine kuruludur. Kitap, derinlemesine metin tahlillerinden ziyade, ekollerin temel iddialarını ve birbirleriyle olan tartışmalarını merkeze alır.

Aynı dönemde Mehmet Bayrakdar, kaleme aldığı eserinde takip ettiği analitik ve sistematik yaklaşımıyla literatüre farklı bir soluk getirmiştir. Bayrakdar'ın 1985 yılında Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları'ndan Ankara'da basımı yapılan *İslam Felsefesine Giriş* adlı eseri[15], kronolojik bir tarih anlatısı olmaktan uzaktır. Eser, felsefi kavramları ve sorunları merkeze alan bir yapıya sahiptir. Bayrakdar, bu çalışmasında İslam felsefesinin tanımı, kaynakları ve diğer disiplinlerle ilişkisi üzerine teorik bir çerçeve çizer. Onun amacı, öğrenciye İslam felsefesinin kendine has metodolojisini ve epistemolojisini kavratmaktır. Bayrakdar'ın metni, özellikle İslam felsefesinin ne olduğu ve nasıl başladığı sorularına verdiği yanıtlarla, kendisinden sonraki ders kitapları için bir şablon oluşturmuştur. Diğer taraftan bu eser, Gazzâlî'ye çok fazla yer ayırmasıyla diğerlerinden farklılaşmaktadır.

2000'li yıllara gelindiğinde, didaktik literatürün hem hacim hem de kapsam olarak genişlediği görülür. Bu dönemin en kapsamlı çalışmalarından biri Hasan Hüseyin Bircan'a aittir. Bircan'ın 2008 yılında İstanbul'da Ensar Yayınları tarafından basılan *İslam Felsefesi Tarihine Giriş* adlı eseri[16], kronolojik bir düzen içinde filozofların görüşlerini, hayatlarını ve entelektüel bağlamlarını detaylı bir şekilde ele almıştır. Bircan'ın kitabı, sadece ilk baskısıyla sınırlı kalmamış, Dem Yayınları tarafından 2013'te 2. baskısı yapılan ve *İslam Felsefesi Tarihine Giriş* olarak yeniden isimlendirilen eser, kapsamını genişleterek İşrâkîlik ve Sühreverdî düşüncesini de daha tafsilatlı incelemiştir. Eserin dili, akademik ciddiyet ile pedagojik anlaşılırlık arasında bir denge gözetir. Bircan, her bir filozofu incelerken, onların ontoloji, epistemoloji ve siyaset felsefesi görüşlerini alt başlıklar halinde tasnif ederek okuyucunun karşılaştırmalı okuma yapmasına olanak tanır. Ancak eserin temel kurgusu, ağırlıklı olarak klasik dönem üzerine inşa edilmiştir.

Günümüze yaklaştıkça, ders kitabı formatındaki eserlerin sayısında bir artış gözlemlenmekle birlikte, içeriğin niteliğinde de kısmi bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu evrede değerlendirilebilecek olan Cevdet Kılıç'ın 2016 yılında Nobel Tıp Kitabevleri'nden çıkan *İslam Felsefesi: Tarih-Ekoller-Problemler* adlı çalışması[17], felsefeyi varlık ve bilgi sorunları üzerinden işleyen bir problematiğe dönüştürme çabasındadır. Kılıç, eserinde İslam felsefesinin temel problemlerini ele alırken, bu tartışmaların günümüz düşünce dünyasına ne tür katkılar sunabileceğini de hissettirmeye çalışır. Daha da açık olmak gerekirse, Kılıç'ın eseri, özellikle Fen-Edebiyat ve Beşerî Bilimler Fakülteleri Felsefe bölümü öğrencilerini hedef alarak kaleme alınmış, İslam felsefesinin kavramsal ve tarihsel temelini anlaşılır kılmayı amaçlayan bir çalışmadır. Kitapta İslam felsefesinin anlamı ve kapsamı, İslam dünyasında felsefenin yükselişinde etkili unsurlar, farklı kültürlerle etkileşim alanları, VIII–XV. yüzyıllarda öne çıkan filozoflar, Batı'ya etkiler ve tasavvuf felsefesinin doğuşu gibi konular sistematik biçimde ele alınır. Yazar, "niçin" sorusu etrafında kavramsal ve felsefi bir okuma geliştirmeye yönelerek öğrencilerin düşünsel altyapılarını güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, dinî verilerin aklî temeller üzerinden felsefi doğrulama ilkesi çerçevesinde tartışılmasını sağladığı için esere orijinal bir değer kazandırmaktadır. Bununla birlikte, hedef kitlenin öğrenciler olması nedeniyle derin çözümlemelerden ziyade temel sorulara odaklanılması eserin kapsamını sınırlamaktadır.

Benzer bir gayretle kaleme alınan ve yine 2016 yılında Ankara'da Elis Yayınları tarafından neşredilen Mehmet Vural'ın *İslam Felsefesi Tarihi* adlı eseri[18] de felsefenin "niçin" yapıldığı sorusu etrafında

[14] Necip Taylan, *Anahatlarıyla İslam Felsefesi Kaynakları - Temsilcileri Tesirleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1983).
[15] Mehmet Bayrakdar, *İslam Felsefesine Giriş* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1985).
[16] Hasan Hüseyin Bircan, *İslam Felsefesi Tarihine Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008).
[17] Cevdet Kılıç, *İslam Felsefesi* (İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri, 2016).
[18] Mehmet Vural, *İslam Felsefesi Tarihi İslam Düşüncesinin Tarihsel Seyri* (Ankara: Elis Yayınları, 2016).

şekillenen kavramsal bir okuma geliştirir. Vural, öğrencilerin düşünsel altyapılarını güçlendirmeyi amaçlarken, İslam felsefesini donuk bir geçmiş olarak değil, dinamik ve aktif bir süreç olarak sunar. Eser, filozofların biyografilerinden ziyade, onların ürettiği kavram haritalarına ve bu kavramların tarihsel yolculuğuna odaklanarak öğrencilere eleştirel bir perspektif kazandırmayı hedefler. Vural'ın çalışması, felsefi üretimi yalnızca tercüme faaliyetlerine indirgemeyerek İslam düşüncesinin çeviriler öncesindeki zihnî, kelamî ve tasavvufi köklerine de özel bir ağırlık vermektedir. Eser, bu zengin arka planı merkeze alan kronolojik bir izlek üzerinden İslam felsefesini tarihsel kökenlerinden koparmadan güncel tartışmalara bağlamakta ve böylece süreklilik arz eden bir düşünce haritası teklifi sunmaktadır.

Tüm bu telif eserlerin literatüre katkısı yadsınamaz olmakla birlikte, ortak bazı yapısal ve metodolojik zaafları da barındırdıkları gözden kaçırılmamalıdır. Bu eserlerin büyük bir kısmı, temel motivasyon olarak savunma veya öğretme amacı güttüklerinden, oryantalist dönemin inşa ettiği kurucu şablonları tam anlamıyla aşmakta zorlanmışlardır. Özellikle Gazzâlî sonrası felsefenin düşüşe geçtiği anlatısı, bu yerli metinlerin birçoğunda örtük veya açık bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Ayrıca, bu eserlerin kapsamlarının genellikle sınırlı oluşu ve felsefeyi müstakil bir alan olarak incelemeleri, disiplinler arası ilişkilerin, özellikle kelam, tasavvuf ve felsefe arasındaki geçişkenliğin yeterince kurulamamasına neden olmuştur. Dolayısıyla, bu didaktik literatür, bir yandan alana giriş kapısını aralarken, diğer yandan çizdiği sınırlar nedeniyle İslam düşüncesinin bütüncül yapısının görülmesini yer yer perdelemiştir.

2.3. Metodolojik Olgunlaşma: Sistematik ve Akademik Derlemeler Evresi

Türkiye'de İslam felsefesi araştırmalarında 2000'li yıllar, yöntem ve içerik açısından derinlikli bir niteliksel standartlaşmanın belirginleştiği bir dönüm noktasını ifade eder. Bu dönemde üniversitelerde İlahiyat Fakültelerinin ve Felsefe bölümlerinin sayısındaki artış, lisans ve lisansüstü düzeyde daha sistematik, kapsamlı ve güvenilir kaynaklara duyulan ihtiyacı elzem kılmıştır. Bu ihtiyaca binaen, 1990'lı yılların bireysel ve zaman zaman dağınık tercüme faaliyetlerinin sınırlarını aşan, alanında uzman akademisyenlerin müşterek katkılarıyla hazırlanan editoryal derlemeler ve kolektif telif eserler literatürde baskın hale gelmeye başlamıştır. Bu yeni evre, İslam felsefesi tarihini kronolojik bir filozoflar silsilesi veya biyografik derleme çalışmaları olma düzeyinden çıkarıp, felsefi meselelerin daha dakik irdelendiği problematik ve tematik tahlillerle zenginleştirilmiş bir hüviyete kavuşturmuştur. Artık karşımızda, sadece Batı dillerinden yapılan çeviriler değil, akademik bir plan dahilinde, edisyon-kritik mantığına yaklaşan bir titizlikle hazırlanan, dipnotlarından kaynakçasına kadar uluslararası standartları yakalamaya çalışan bir literatür bulunmaktadır.

Bu metodolojik olgunlaşma sürecinin başlangıç noktalarından biri, daha önce tercüme literatürü bağlamında zikredilen ve Türkiye'deki etkisini 1990'ların sonu ile 2000'lerin başında iyiden iyiye hissettiren Mian Muhammed Şerif editörlüğündeki projedir. Söz konusu çalışma,[19] yukarıda değinilen yapısal parçalılığına rağmen, bu evrede bireysel çeviri faaliyetlerinden kolektif ve sistematik telif-tercüme modeline geçişi simgelemesi bakımından yeni bir işlev üstlenmiştir. İnsan Yayınları tarafından hayata geçirilen bu proje, İslam düşüncesini sadece Meşşâî gelenekle sınırlamayan kuşatıcılığıyla, Türk akademisinde disiplinler arası bir tarihyazımı bilincinin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Ancak 2000'lerin ortalarına gelindiğinde, Batı'daki analitik İslam felsefesi çalışmalarının etkisiyle, daha spesifik ve felsefi argümantasyon merkezli metinlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu noktada, metodolojik olgunlaşmanın en yetkin ve yerli örneği, M. Cüneyt Kaya editörlüğünde hazırlanan ve İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi) Yayınları tarafından 2013 yılında neşredilen *İslam Felsefesi: Tarih ve Problemler* adlı çalışmadır.[20] Ders kitabı ve başvuru kaynağı olarak tasarlanan bu eser, Türk akademisinin telif gücünü göstermesi bakımından bir milattır. Son baskısı Eylül 2025'te 2 cilt halinde oldukça genişletilmiş bir edisyonuyla yapılan kitabın hazırlanışında M. Cüneyt Kaya'nın yanı sıra, alanın önde gelen isimleri bölüm yazarı olarak görev almıştır. Eserin kurgusu, Batı standartlarındaki el kitabı (*companion*) tarzı eserlerin mantığını Türk akademisine başarıyla uyarlamıştır. Kitap iki ana kısımdan oluşur: İlk kısım, Kindî, Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Rüşd gibi klasik dönem filozoflarını ve Meşşâîlik ve İşrâkîlik gibi felsefe

[19] Şerif, *İslam Düşüncesi Tarihi*.
[20] M. Cüneyt Kaya (ed.), *İslâm Felsefesi: Tarih ve Problemler* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2013).

okullarını kronolojik ve biyografik-doktrinel bir çerçevede ele alır. Ancak eseri asıl özgün kılan ve metodolojik yeniliği temsil eden kısım ikinci bölümdür. Burada; varlık, bilgi, ahlâk, siyaset, mantık, nefs, dil gibi disiplinler ve temel problemler, filozoflardan bağımsız müstakil makaleler halinde incelenmiştir. Bu yaklaşım, felsefe tarihini "İbn Sînâ veya Fârâbî ne dedi?" minvali üzerinden sadece şahısların ne dediği değil, "İslam düşüncesinde varlık sorunu nasıl ele alındı? ya da "İslam düşüncesinde ahlâk felsefesinin temel meseleleri ve ilkeleri nelerdir?" şeklindeki kavramlar ve problemler üzerinden okuma imkânı tanımıştır. İSAM Yayınları'nın yayım sürecinden geçerek neşredilen bu eser, kısa sürede birçok İlahiyat Fakültesi ve Felsefe bölümünde standart ders kitabı haline gelmiş, defalarca baskı yaparak (örneğin 2015, 2018, 2020, 2025 baskıları) alanın temel referans metni olmuştur.

Bu dönemde akademik olgunlaşmanın ve kolektif üretim kültürünün ulaştığı seviyeyi gösteren en hacimli proje ise Bayram Ali Çetinkaya editörlüğünde hayata geçirilen *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni* adlı ansiklopedik çalışmadır. İnsan Yayınları tarafından 2015 yılında 10 cilt halinde neşredilen bu eser,[21] İslam düşüncesini kendi içine kapalı bir tarih anlatısı olarak değil; Çin, Hint, Antik Yunan ve Modern Batı düşüncesiyle etkileşim halindeki evrensel bir serüvenin parçası olarak ele almaktadır. Eserin özellikle *İslâm Düşüncesinin Altın Çağı*, *Felsefe, Ahlâk ve Kelâmın Sentezi* ve *Osmanlı'da Felsefe ve Aklî Düşünce* başlıklarını taşıyan ciltleri, İslam felsefesi tarihyazımını klasik dönemden günümüze kadar kesintisiz bir bütünlük içinde sunması bakımından literatürdeki parçalı algıyı onaran kuşatıcı bir örnektir. [22]

Bu yerli üretimin metodolojik arka planını besleyen ve 2000'li yılların çeviri hareketliliğinde nitelikli çeviri dönemini başlatan bir diğer önemli çalışma, Peter Adamson ve Richard C. Taylor'ın editörlüğündeki *The Cambridge Companion to Arabic Philosophy* adlı eserdir. Bu kitap, Küre Yayınları tarafından 2007 yılında *İslâm Felsefesine Giriş* adıyla Türkçeye kazandırılmıştır.[23] Tercümesini M. Cüneyt Kaya'nın yaptığı bu eser, Anglo-Sakson akademi dünyasındaki *Arabic philosophy* kavramsallaştırmasının ve analitik yaklaşımın Türkçedeki en güçlü temsilcisi olmuştur. Eserin orijinal ismindeki *Arabic Philosophy* ibaresi, Batı akademisindeki, felsefeyi dilsel (Arapça) bir olguya indirgeme eğilimini yansıtırken; mütercim Cüneyt Kaya, kendi birikimi ve Türkiye akademisindeki yerleşik terminolojiye sadakatle bu başlıkta *İslam Felsefesi* ibaresini tercih ederek bir tasarrufta bulunmuştur. Yazar, "Sunuş" bölümünde yaptığı bu tasarrufu şöyle dillendirir:

CCAP'nin temel iddialarından birisi olan ve editörlerin kaleme aldığı giriş kısmında ayrıntılı olarak işlenen "Arabic philosophy" kavramı "Arapça felsefe geleneği" olarak tercüme edilmiş, bu çerçevede kullanılan "Arabic philosopher" ifadesi de "eserlerini Arapça kaleme alan filozof" veya "Arapça yazan filozof" şeklinde Türkçeye aktarılmıştır. Ancak kitabın başlığı tercüme edilirken "İslam felsefesi" tabiri tercih edilmiştir. Kitabın temel iddialarından birine muhalif görünen bu başlık seçiminde, "İslam felsefesi"nin Türkçe literatürde daha yaygın ve yerleşik bir nitelik arz etmesinin en önemli sebep olduğu belirtilmelidir.[24] Mütercimin bu tercihi, yazarın kurgusunu dönüştürme riski taşısa da Türkiye'deki akademik hafızanın terminolojik sürekliliğini koruma refleksi olarak okunabilir. Zira Batı akademisindeki "Arabic Philosophy" kavramsallaştırması felsefeyi dilsel bir sınıra odaklarken; "İslam felsefesi" kavramı, geleneğin teolojik ve kültürel şümulünü ifade etmektedir. Dolayısıyla bu başlık değişimi, metnin içeriğine yönelik bir müdahaleden ziyade; eserin Türkçedeki İslam felsefesi literatürüyle olan irtibatını güçlendirme ve okur nezdindeki anlamsal boşluğu önleme gayesi

[21] Bayram Ali Çetinkaya (ed.), *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015).

[22] İslam düşüncesine ve felsefesine geniş bir yer ayıran eserin cilt başlıkları, çalışmanın kapsamını göstermesi açısından önemlidir: 1. Cilt: *Aklî Düşünce ve Felsefenin Doğu'dan Doğuşu*; 2. Cilt: *Antikçağ Yunan Düşüncesi & Ortaçağ Düşüncesi*; 3. Cilt: *Yeniçağ Düşüncesi*; 4. Cilt: *Yirminci Yüzyıl Düşüncesi*; 5. Cilt: *İslâm Düşüncesinin Altın Çağı*; 6. Cilt: *Felsefe, Ahlâk ve Kelâmın Sentezi*; 7. Cilt: *Endülüs ve Felsefenin İşrâkîli(leşmesi)ği*; 8. Cilt: *Osmanlı'da Felsefe ve Aklî Düşünce*; 9. Cilt: *Medeniyet Projelerinin İnşâ Sürecinde Çağdaş İslâm Düşüncesi - I*; 10. Cilt: *Medeniyet Projelerinin İnşâ Sürecinde Çağdaş İslâm Düşüncesi - II*. Çetinkaya, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*.

[23] Peter Adamson - Richard C. Taylor (ed.), *İslâm Felsefesine Giriş*, çev. M. Cüneyt Kaya (İstanbul: Küre Yayınları, 2007).

[24] Mütercimin "Sunuş" bölümünden bk. Adamson - Taylor, *İslâm Felsefesine Giriş*, IX.

taşımaktadır. Yine de bu durum, çevirinin özgün metne sadakati ile hedef dilin akademik alışkanlıkları arasındaki metodolojik gerilimi görünür kılan tipik bir örnek teşkil eder.

Küre Yayınları'nın bu eseri basması, Türk okurunun, tarihsel bir anlatı olarak felsefe tarihini mantıksal tutarlılık ve argüman analizi üzerinden okuyan Batılı akademik zihinle karşılaşmasını sağlamıştır. Kitapta yer alan makaleler, konuları ele alırken klasik İslam kaynaklarına inmekle birlikte, bu kaynakları modern felsefi terminolojiyle yeniden yorumlamış ve Türk akademisyenlerine felsefi metin nasıl analiz edilir konusunda dolaylı bir rehberlik ve farklı bir metodolojik bakış açısı sunmuştur. Yayınevinin özenli baskısı ve çeviri dilindeki felsefi terminoloji birliği, bu eseri sıradan bir çeviri olmaktan çıkarıp, terminolojik bir uzlaşı arayışına dönüştürmüştür.

Bu akademik ve üst düzey metinlerin yanı sıra, artan öğrenci sayısına hitap eden, daha didaktik ve pedagojik kaygılarla hazırlanmış ders kitapları da bu dönemde çeşitlenmiştir. Bayram Ali Çetinkaya'nın editörlüğünde hazırlanan ve 2012 yılında Grafiker Yayınları tarafından basılan *İslam Felsefesi Tarihi*,[25] alandaki pedagojik materyal ihtiyacını karşılamaya yönelik kolektif bir teşebbüstür. Farklı üniversitelerden akademisyenlerin katkılarıyla oluşturulan bu eser, konuları daha özet ve öğrenci dostu bir dille anlatmayı hedeflemiş, bölüm sonu değerlendirme soruları ve kaynakçalarıyla eğitim odaklı bir yapı sergilemiştir. Ancak eserin, felsefi problemlerin kavramsal derinliğini ve metodolojik özgünlüğünü analiz etmekten ziyade, geniş kitlelere hitap eden tanıtıcı bir dille sınırlı kalması, akademik camiadaki etki alanını daraltmıştır. Nitekim söz konusu çalışma, İSAM veya Küre Yayınları'ndan çıkan muadilleriyle kıyaslandığında, üniversitelerin müfredatında temel başvuru kaynağı olma noktasında daha sınırlı bir kabul görmüştür. Benzer şekilde Faruk Yılmaz'ın 2011 yılında Berikan Yayınevi tarafından yayımlanan *İslam Felsefesi*[26] adlı çalışması da alana yeni başlayanlar için terminolojik zorlukları minimize etmeye çalışan, sistematik ve anlaşılır olma kaygısı güden bir diğer örnektir. Bunun gibi diğer akademisyenlerin katkılarıyla şekillenen benzer ders kitapları, Türkiye'nin çeşitli yerlerinde açılan İlahiyat Fakültelerindeki felsefe eğitiminin standardizasyonuna hizmet etmiştir.

Yerli teliflerdeki bu artışa rağmen, tercüme faaliyetleri de 2000'li yıllarda çeşitlenerek devam etmiş, ancak bu tercümeler zaman zaman metodolojik bütünlük veya isimlendirme açısından tartışmalı örnekleri de literatüre taşımıştır. Bu durum, örneğin, Fazlurrahman'ın *İslam Felsefesi ve Problemleri* adlı eserinde görülür. Ömer Ali Yıldırım ve Mehmet Ata Az tarafından tercüme edilerek 2015 yılında Otto Yayınları'ndan çıkan bu kitap[27], aslında İngilizcede doğrudan karşılığı bulunan müstakil bir İslam felsefesi tarihi kitabına tekabül etmez. Fazlurrahman'ın felsefeci kimliğini öne çıkaran, İbn Sînâ öncesi ve sonrası ayrımına dayanan ve çeşitli platformlarda yayımlanmış makalelerinin bir derlemesi olan eser, sistematik bir tarih sunmaktan ziyade yazarın problematik okumalarını içerir. Bu nedenle, İslam felsefesi tarihi açısından metodolojik bir bütünlük arayanlar için parçalı bir yapı arz eder.

Son olarak, Roy Jackson'ın 2014 yılında kaleme aldığı ve Atilla Alan tarafından 2017 yılında tercüme edilerek Litera Yayıncılık tarafından basılan eseri[28], tercüme yoluyla oluşan algı karmaşasının güncel bir örneğidir. Orijinal başlığı *What is Islamic Philosophy?* (*İslam Felsefesi Nedir?*) olan kitap, Türkçeye *Doğuşundan Günümüze İslam Felsefesi* gibi son derece iddialı ve kapsayıcı bir başlıkla tercüme edilmiştir. Yazarın belirttiğine göre Batılı öğrenciler için giriş mahiyetinde bir ders kitabı olarak kurgulanan eser, mütercim inisiyatifiyle yapılan bu isimlendirme nedeniyle, İslam felsefesi tarihi okumak isteyen kitlede yanlış bir beklenti oluşturmaktadır. Kitap, kronolojik bir tarih anlatımından ziyade hem klasik (Tanrı, ruh, bilgi) hem de modern (kürtaj, demokrasi, haklı savaş teorisi) problemler etrafında kurgulanan tematik ve sade bir yapı arz eder. Eser, İslam felsefesi alanında birikimi olmayanlar için ufuk açıcı bir giriş metni niteliği taşımakla beraber, yazarın yer yer savunmacı bir üslup takınması, İbn Sînâ gibi filozoflara dair bazı olgusal bilgi yanlışları, tasnif problemleri ve Türkçe çevirideki terminolojik hatalar,

[25] Kolektif, *İslam Felsefesi Tarihi 1*, ed. Bayram Ali Çetinkaya (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012).
[26] Faruk Yılmaz, *İslam Felsefesi* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2011).
[27] Fazlurrahman, *İslam Felsefesi ve Problemleri*, çev. Mehmet Ata Az - Ömer Ali Yıldırım (Ankara: Otto Yayınları, 2015).
[28] Roy Jackson, *Doğuşundan Günümüze İslam Felsefesi*, çev. Atilla Alan (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017).

kitabın genel okuyucu kitlesine hitap ettiğini düşündürmektedir.[29] Dolayısıyla kitap, "İslam felsefesi nedir?" sorusuna genel bir yanıt arayan okur için faydalı olabilse de akademik derinlik ve tarihsel kapsam açısından bir tarih kitabı olma iddiasından uzaktır. Bu örnek, tercüme eserlerin bazen pazarlama stratejileri veya terminolojik tercihler nedeniyle, eserin asıl mahiyetinden farklı bir kimlikle literatüre girdiğini göstermektedir.

Bu evre, Türkçedeki literatürün savunmacı (*apologetics*) dilden sıyrılarak analitik, eleştirel ve akademik bir dile evrildiğini göstermesi bakımından son derece kritiktir. Daha önceki çalışmalarda sıklıkla yapılan, İslam düşüncesinin Batı karşısında rüştünü ispat etmeye çalışan veya modern bilimin tüm köklerini İslam dünyasında arayan ayağı yere basmayan hamasi söylemler, yerini "İbn Sînâ'nın zorunlu varlık delilinin mantıksal açmazları nelerdir?", "Fârâbî'nin sudur teorisindeki Yeni-Platoncu unsurlar nasıl dönüştürülmüştür?" gibi daha problematik ve teknik sorulara bırakmıştır. İSAM, Küre, Klasik, Litera, İnsan gibi yayınevleri bu süreçte bir felsefe yayıncılığı kültürü oluşturma yolunda etkin rol oynamıştır. Özellikle Litera'nın, Klasik Yayınları'nın veya Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'nın başlattığı *İslam Düşüncesi Klasikleri* gibi birincil metin çeviri projeleri, yukarıda zikredilen ikincil literatürü, yani İslam felsefesi tarihi yazımlarını besleyen ana damar olmuştur. Zira Fârâbî'nin *İḥṣâʾü'l-ʿulûm*'u, İbn Sînâ'nın *eş-Şifâʾ* külliyatı, Gazzâlî'nin *Tehâfütü'l-felâsife*'si gibi alanın ana metinlerinin nitelikli edisyonları ve çevirileri olmadan, sağlıklı bir felsefe tarihi yazılamayacağı bilinci bu dönemde tam anlamıyla yerleşmiştir, denebilir.

Ancak, metodolojik açıklık, bibliyografik titizlik ve disiplinler arası ilişkilere verilen önem bu dönemde zirveye ulaşmış olsa da tarihsel dönemlendirme açısından eleştiriye açık noktalar varlığını sürdürmüştür. M. Cüneyt Kaya'nın *Tarih ve Problemler* çalışması ve Bayram Ali Çetinkaya editörlüğündeki kolektif eserin ikinci cildi gibi örneklerde, Gazzâlî sonrası döneme (*post-classical period*) dair farkındalık belirgin bir şekilde artmıştır. Bununla birlikte bu dönemlere müstakil bölümler tahsis edilerek tarihsel süreklilik tesis edilmeye çalışılmıştır. Özellikle Grafiker Yayınları'ndan çıkan çalışmanın ikinci cildinin tamamen klasik sonrası döneme odaklanması, literatürdeki *sessizlik* dönemini kırmaya yönelik önemli bir bibliyografik adımdır. Bu tür nitelikli istisnalara rağmen genel akademik algıda ve ders müfredatlarının ağırlık merkezinde, Batı merkezli oryantalist paradigmanın bir mirası olan Kindî'den İbn Rüşd'e kadarki dönemi "Altın Çağ" olarak takdis eden ve müteahhirûn dönemini geri plana iten yaklaşımın etkisi bütünüyle bertaraf edilebilmiş değildir. Osmanlı felsefe geleneği ve Selçuklu medrese geleneğindeki felsefi üretim, her ne kadar büyük derlemelerde kendine yer bulmaya başlasa da hâlâ Klasik Dönem'in (VIII.-XII. yüzyıl) gölgesindedir. Bu birikimin literatürde hak ettiği ağırlığa kavuşabilmesi için daha fazla monografik çalışmaya ihtiyaç vardır. Nitekim bu ihtiyaç, söz konusu dönemi ele alan mevcut eserlerde de açıkça hissedilmektedir. Sonuç olarak, 2000'ler ve sonrası, Türkiye'de İslam felsefesi yazıcılığının rüştünü ispat ettiği, çeviri ile telif arasındaki dengenin telif lehine değişmeye başladığı ve İslam Felsefesinin uluslararası akademik standartlarda üretilen bir disiplin haline geldiği sistematik bir olgunlaşma evresidir.

2.4. Paradigma Değişimi: Bütüncül ve Post-Oryantalist Tarihyazımı

Türkçedeki İslam felsefesi tarihi yazıcılığında asıl epistemolojik kopuş, 2010 sonrası dönemde belirginleşmiş ve "post-oryantalist" olarak nitelendirilebilecek yeni bir tarihyazımı arayışı somut, kalıcı ve kurumsallaşmış ürünlerini vermeye başlamıştır. Bu yeni evre, önceki dönemlerde Batı akademisinden tercüme edilen metinlerin belirlediği sınırların dışına çıkma iradesini temsil eder. Oryantalist literatürün XIX. yüzyıldan beri ürettiği, İslam düşüncesini yalnızca Antik Yunan mirasının taşıyıcısı olarak gören, Gazzâlî'yle birlikte felsefenin sona erdiğini iddia eden ve tarihi ilerleme-gerileme ekseninde okuyan doğrusal (*lineer*) veya pozitivist kurgular bu dönemde reddedilmiştir. Bunun yerine, İslam düşüncesinin kendi iç dinamikleri, kavramsal sürekliliği, coğrafi çeşitliliği ve kurumsal yapıları içinde yeniden inşa edildiği bütüncül bir perspektif geliştirilmiştir. Bu dönemde ortaya konan eserler, savunmacı üslubu

[29] Bu kitapla geniş bir değerlendirme için bk. Nur Muhammed Şahin, "Doğuşundan Günümüze İslam Felsefesi, Roy Jackson", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/1 (30 Temmuz 2019), 291-300.

büyük oranda terk ederek, felsefenin İslam medeniyet havzasında nasıl bir dönüşüm geçirdiğini ve İslam düşüncesinin hangi yeni formlarında varlığını sürdürdüğünü göstermeyi amaçlamıştır.

Bu paradigmatik dönüşümün en iddialı örneği ve metodolojik açıdan en yenilikçi girişimi, İbrahim Halil Üçer'in proje yürütücülüğü ve editörlüğünde hazırlanan *İslam Düşünce Atlası* projesidir. İlmi Etüdler Derneği (İLEM) bünyesinde geliştirilen ve Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları tarafından literatüre kazandırılan bu eser[30], yayınlandığı tarihler itibariyle iki aşamalı bir gelişimi ifade eder. İlk olarak Kasım 2017'de 3 cilt halinde yayımlanan eser, gördüğü akademik ilgi ve projenin genişleyen kapsamı neticesinde, içerik ve hacim olarak büyütülerek 2022 yılında 6 ciltlik dev bir külliyat (genişletilmiş 2. Baskı) halinde tekrar neşredilmiştir. Yaklaşık iki yüz akademisyenin, araştırmacının, harita mühendisinin ve grafik tasarımcının ortak emeğiyle ortaya çıkan bu çalışma, klasik bir kitap formatını aşarak, düşünce tarihini zaman (kronoloji), mekân (coğrafya) ve bağlam (ilişkiler ağı) üzerinden yeniden okumayı öneren bir metodolojik araç olarak tasarlanmıştır.

Projenin teorik çerçevesini çizen Üçer'e göre, bu girişimin temel motivasyonu, İslam düşünce tarihine dair yerleşik algıdaki süreklilik krizini ve bağlam yitimini aşmaktır. Üçer, mevcut literatürün İslam düşüncesini belirli bir yüzyılda donduran veya onu sadece Batı'ya aktarılan bir ara istasyon olarak gören indirgemeci yaklaşımını eleştirir. Bu bağlamda *Atlas*, düşünceyi ilmi, siyasi ve içtimai katmanların iç içe geçtiği çok boyutlu bir kültürel hafıza olarak yeniden kurgular. Eserin amacı, düşünsel mirası parça parça edilen bir yığın olmaktan kurtarıp, onu üreten şehirler ve taşıyan silsileler üzerinden, tarihsel bütünlüğü içerisinde anlaşılabilir bir yol haritasına dönüştürmektir.[31]

İslam Düşünce Atlası'nı önceki felsefe tarihlerinden ayıran en temel özellik, tarihyazımında devrim niteliğinde bir yaklaşım olan "ilim havzaları" kavramını merkeze almasıdır. Üçer ve ekibi, düşünce tarihini Bağdat Okulu, Meşşâî Okulu gibi soyut ekol isimleri üzerinden değil, bilginin üretildiği, dolaşıma girdiği ve dönüştüğü somut coğrafi merkezler üzerinden kurgulamıştır. Bu bağlamda eser, İslam düşünce tarihini dört ana dönemde ele alan yeni bir dönemlendirme teklif eder. Bu dönemlendirme, oryantalistlerin Klasik Dönem ve Çöküş Dönemi şeklindeki ikili tasnifine meydan okuyarak geçersiz kılar. Bunun yerine İslam düşünce tarihini daha dinamik ve çok katmanlı bir süreç olarak ele alır.

İslam Düşünce Atlası'nın tarihyazımında benimsediği dönemlendirme, her biri alanında yetkin isimler tarafından kaleme alınan giriş ve perde yazılarıyla temellendirilmiştir. Bu çerçevede eserin omurgasını oluşturan dört ana evre ve bu evrelerin tanıtım metinleri şu şekilde özetlenebilir:

Eserdeki dönemlendirme teklifinin ilk safhasını, *Klasik Dönem* (VII.-XI. yüzyıllar) oluşturur. İbrahim Halil Üçer'in kaleme aldığı bu dönemin giriş yazısı, İslam düşüncesinin seyrini tayin eden kurucu çerçevelerin teşekkül ettiği evreyi tasvir eder. Üçer, bu süreci iki aşamalı bir gelişim olarak okur: İlki, Hz. Peygamber'in vefatını takiben Müslümanların karşılaştıkları hadiselerden neşet eden soruların belirli sorunlara, bu sorunların da "tedvin ve tasnif" faaliyetleriyle müdevven bilimlere dönüştüğü (VII.-VIII. asırlar) teşekkül evresidir. İkincisi ise bu bilimlerin sistematik çerçevelere kavuştuğu, yöntem ve mesail düzeninin oturduğu asıl klasikleşme evresidir (IX.-XI. asırlar). Bu dönem, varlık, bilgi ve eylem gibi temel meselelerin ilim dalları altında disipline edildiği kurucu bir zemin olarak sunulur.[32]

İkinci safha, Ömer Türker'in giriş yazısını kaleme aldığı *Yenilenme Dönemi*'dir (XII.-XVI. yüzyıllar). Türker, İslam düşünce tarihinde genellikle Gazzâlî'nin milat kabul edilerek *müteahhirûn* döneminin başladığı bu evreyi, salt Gazzâlî'nin şahsına indirgeyen yaklaşımları aşarak İbn Sînâ felsefesinin kelam ve tasavvuf üzerindeki dönüştürücü etkisiyle birlikte ele alır. Yazara göre bu dönemde mantık kelamın bir yöntemi haline gelmiş, burhânî yöntem ile tasavvufi tecrübe arasında yeni bir hiyerarşi kurulmuştur. Fahreddin er-Râzî gibi isimlerin eserlerinde görülen kuşatıcı tavır, kelamın sadece şer'î değil, akli

[30] İbrahim Halil Üçer (ed.), *İslam Düşünce Atlası* (İstanbul: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2017).

[31] Projenin dönemlendirme fikri ve söz konusu ansiklopediye duyulan ihtiyacın temel saikleri konusunda editörün giriş yazısı için bk. İbrahim Halil Üçer, "İslam Düşünce Tarihi İçin Bir Dönemlendirme Önerisi", *İslam Düşünce Atlası* (İstanbul: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2022).

[32] İbrahim Halil Üçer, "Klasik Dönem", Ansiklopedi, *İslam Düşünce Atlası* (Erişim 07 Aralık 2025).

bilimlerin de tümeli olarak konumlandığı üst bir epistemolojik inşayı temsil eder. Bu evre duraklama değil, felsefi sorunların tevarüs edilerek daha dakik yöntemlerle yeniden üretildiği bir "yenilenme" dönemi olarak tanımlanır.[33]

Üçüncü safha, İhsan Fazlıoğlu'nun perde yazısını yazdığı *Muhasebe Dönemi*'dir (XVII.-XVIII. yüzyıllar). Fazlıoğlu burada söz konusu dönemi, dış ve iç koşulların birlikte değerlendirildiği bir "bunalım, toparlanma ve tespit" evresi olarak nitelendirir. Bu dönemde İslam dünyasındaki bilimsel üretim, önceki asırların çoklu yapısından sıyrılarak Osmanlılar, Safevîler ve Bâbürlüler olmak üzere üç büyük imparatorluk merkezinde yoğunlaşmış, ancak "sıklet merkezi" İstanbul ve Osmanlı coğrafyası olmuştur. Siyasi ve ideolojik sebeplerle (özellikle Osmanlı-Safevî gerilimi) Doğu'daki (Türkistan-İran) fikrî havza ile Anadolu arasındaki irtibatın zayıfladığı, içe dönük bir konsolidasyonun yaşandığı bu süreçte, Hac gibi organizasyonlar üzerinden sınırlı ama etkili bir fikrî dolaşım devam etmiştir.[34]

Dördüncü ve son safha ise Tahsin Görgün'ün giriş yazısını kaleme aldığı *Arayışlar Dönemi*'dir (XIX. yüzyıldan Günümüze). Bu dönem, XX. yüzyılın başında Batı'nın mutlak bir güç merkezi olarak belirdiği ve İslam dünyasının sadece siyasi değil, varoluşsal bir tehdit algısıyla yüzleştiği atmosferi tasvir eder. Dönemin hâkim paradigması, dinlerin yerini bilimin alacağı ve Müslümanların tarih sahnesinden silineceği veya ancak Batı'nın bir "hatırası" olarak kalabileceği beklentisidir. Bu evrede İslam düşünce tarihi, Batı merkezli bir tarih kurgusu içinde münfail kılınmıştır. Müslümanların bilim, sanat ve felsefedeki birikimleri ya yok sayılmış ya da Batı'nın tesir tarihinin bir parçası olarak okunmuştur. Dolayısıyla bu dönem, Müslümanların modernleşme baskısı altında kendi varlıklarını ve tarihlerini yeniden anlamlandırmaya çalıştıkları sancılı bir süreç olarak ortaya konmaktadır.[35]

Eserin cildinde yer alan makaleler ve her bir madde, o düşünürün veya ekolün harita üzerindeki yerini, hoca-talebe ilişkisini ve yazdığı eserlerin hangi güzergâhlarla (örneğin Semerkant'tan İstanbul'a; Kahire'den Bursa'ya) taşındığını gösteren görselleştirmelerle desteklenmiştir. Projenin matbu versiyonunu tamamlayan ve sürekli güncellenen dijital platformu (islamdusunceatlasi.org), bu metodolojinin en somut çıktısıdır. Web tabanlı bu arayüz, düşünürler arasındaki entelektüel silsileyi ve metinler-arası atıf ağlarını interaktif bir zaman çizelgesi üzerinde görselleştirerek, araştırmacılara İslam felsefesi tarihine dair ilişkisel bir veri havuzu imkânı sunmaktadır. Örneğin, bir kullanıcı İbn Sînâ'yı seçtiğinde, filozofun etkilediği tüm isimleri, eserlerinin şerh edildiği medreseleri ve bu eserlerin eleştirildiği havzaları (Rey, İsfahan, Maveraünnehir gibi) aynı anda görebilmesi, tarihyazımına epistemolojik bir derinlik kazandırmıştır. Bu yönüyle *Atlas*, bir okuma kitabı olduğu kadar bir görme ve ilişkilendirme kitabıdır.

Özellikle genişletilmiş 2022 baskısında, Osmanlı düşüncesine ayrılan payın artırılması, Türk felsefe tarihçiliğinin kendi geçmişiyle kurduğu bağın güçlendiğini gösterir. Dâvûd-i Kayserî, Molla Gürânî, Taşköprizâde, Kâtip Çelebi gibi isimler, varlık, bilgi ve değer sorunlarına özgün çözümler üreten Osmanlı mütefekkirleri olarak, İbn Sînâ ve Fârâbî ile aynı düzlemde, felsefi bir ciddiyetle ele alınmıştır. Bu durum, felsefe tarihinin sınırlarının salt Meşşâî gelenekten çıkarılıp, İşrâkîlik, Ekberî gelenek ve Yeni-Eş'arî kelamını da kapsayacak şekilde genişletilmesi anlamına gelmektedir.

Bu inşa edici evrede dikkat çeken, muhtemelen *Atlas* projesiyle benzer kaygıları taşıyan ancak bireysel bir çabanın ürünü olan bir diğer çalışma, H. Ömer Özden'in kaleme aldığı *İslam Felsefesi Tarihi*[36] adlı eserdir. Bilge Kültür Sanat Yayınları tarafından 2023 yılında basımı yapılan bu çalışma, felsefe tarihinin başlangıç noktasına dair getirdiği eleştirel yaklaşımla literatürde ayrı bir yerde durur. Özden, Batı merkezli felsefe tarihi yazımının "Felsefe Antik Yunan'da, Thales ile başlar" dogmasına karşı çıkarak, *hikmet*in evrensel niteliğine ve felsefi düşüncenin köklerinin Mezopotamya, Mısır, İran, Hint ve Çin gibi kadim medeniyetlerdeki varlığına dikkat çeker. Yazar, İslam felsefesini anlatmaya başlamadan önce, Türklerin

[33] Ömer Türker, "Yenilenme Dönemi", Ansiklopedi, *İslam Düşünce Atlası* (Erişim 07 Aralık 2025).
[34] İhsan Fazlıoğlu, "Muhasebe Dönemi", Ansiklopedi, *İslam Düşünce Atlası* (Erişim 07 Aralık 2025).
[35] Görgün Tahsin, "Arayışlar Dönemi", Ansiklopedi, *İslam Düşünce Atlası* (Erişim 07 Aralık 2025).
[36] H. Ömer Özden, *İslam Felsefesi Tarihi* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2023).

İslam öncesi düşünce yapısına ve Doğu bilgeliğine geniş bir giriş ayırarak, İslam düşüncesinin sadece Yunan çevirileriyle açıklanamayacak kadar geniş bir coğrafi ve kültürel zemine (Türkistan ve İran havzası) yaslandığını vurgular. Özden'in çalışması, özellikle İbn Sînâ ve Fârâbî gibi filozofların Türk kimliklerine ve Orta Asya kökenlerine yaptığı vurguyla, *İslam Düşünce Atlası*'nın "coğrafi havza" yaklaşımıyla örtüşen, ancak bunu daha millî bir tarih perspektifiyle harmanlayan bir yapı arz eder. Eserde, felsefi akımlar kronolojik olarak işlenirken, bu akımların Türk İslam dünyasındaki yansımaları ve günümüze kadar gelen etkileri, akıcı ve ders kitabı formatına uygun bir dille anlatılmıştır.

Yine bu dönemin ruhunu yansıtan detaylı incelemelere Eşref Altaş'ın 2009 yılında İz Yayıncılık tarafından basılan *Fahreddin er-Râzî'nin İbn Sînâ Yorumu ve Eleştirisi*[37] gibi monografik eserleri veya Ömer Türker'in *İbn Sînâ'da Metafizik Bilginin İmkânı*[38] gibi çalışmaları, bu dönemin detaya inen ve yeniden inşa eden karakterini tamamlayan unsurlardır. Bu eserler, *İslam Düşünce Atlası*'nın tasvir etme gayretinde olduğu makro çerçevenin içini dolduran mikro analizler olarak okunmalıdır.

Çalışmanın örneklemi belirlenirken, literatürdeki nicel birikimin tamamını ihata etmek yerine, epistemolojik kırılmanın en yoğun yaşandığı kurumsal ve akademik havzalar temsil gücü esas alınarak seçilmiştir. Bu noktada İstanbul merkezli akademik üretimlerin ağırlık kazanması, söz konusu coğrafyanın son yirmi yılda İslam felsefesi tarihyazımına dair yeni paradigmaların, edisyon-kritik projelerinin ve bütüncül dönemlendirme tekliflerinin asli mutfağı haline gelmesiyle ilintilidir. Dolayısıyla bu seçim, subjektif bir odaklanmadan ziyade, alanın geçirdiği metodolojik evrimdeki sıklet merkezini takip etme gayretinin bir neticesidir. Ayrıca bu makro ölçekli eserleri destekleyen monografik çalışmaların örnekleme dahil edilmesi, genel tarih tezlerinin hangi özgün ve mikro analizler üzerinden yükseldiğini somutlaştırmak adına kritik bir işlev görmektedir.

Sonuç olarak 2010 sonrası bu son evre, Türkçedeki İslam felsefesi tarihi literatürünün artık Batı'dan tercüme edilen metinlerin belirleyiciliğinden ve gölgesinden kurtulduğunu kanıtlamaktadır. Bu özgüvenli ve inşa edici tavır, *İslam Düşünce Atlası* projesinde somutlaşan havza merkezli okumanın yanı sıra; *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni*[39] adlı ansiklopedik çalışmada da kendini göstermektedir. Söz konusu eser, İslam düşüncesini genel düşünce tarihinden ayrı, müstakil bir alan olarak konumlandırmak yerine, onu evrensel düşünce serüveninin kurucu ve dönüştürücü bir parçası olarak konumlandırması bakımından bu dönemin bütüncül karakterini temsil eder. Özellikle eserin İslam düşüncesinin altın çağından Osmanlı düşüncesine ve çağdaş döneme kadar ayırdığı geniş hacim, Türk akademisinin İslam felsefesi tarihini kendi kavramlarıyla ve küresel bir perspektifle yeniden yazma iradesinin somut bir tezahürüdür.

3. Sonuç

Türkiye'de İslam felsefesi tarihi üzerine yapılan çalışmaların bütüncül ve eleştirel analizi, literatürün son bir asırda nicelik ve nitelik açısından gelişim göstermesinin yanı sıra, köklü bir zihniyet devrimi geçirdiğini göstermektedir. Bu çalışma boyunca irdelenen metinler, Türk akademisinin İslam düşüncesiyle kurduğu ilişkinin, basit bir bilgi aktarımından karmaşık bir tarih inşasına doğru nasıl evrildiğinin somut kanıtlarını sunmaktadır.

Dönüşümün ilk basamağında, De Boer ve Corbin gibi Batılı müelliflerin çizdiği sınırlar dahilinde şekillenen bir tarih algısı mevcuttu. Bu algı, İslam felsefesini Antik Yunan mirasının bir taşıyıcısı ve İbn Rüşd ile sonlanan kısa süreli bir altın çağ olarak kodlamaktaydı. Tercüme faaliyetleriyle literatüre giren bu oryantalist paradigma, İslam düşüncesini kendi iç dinamikleriyle değil, Batı düşünce tarihine yaptığı katkı oranında değerli gören Batı-merkezli bir bakış açısını yerleştirmişti. Bu dönemde felsefe tarihi yazımı, ne yazık ki düşünce geleneğimizin Gazzâlî sonrasında durakladığı veya sona erdiği şeklindeki altın çağ ve çöküş mitinin gölgesinde kalmıştır.

[37] Eşref Altaş, *Fahreddin er-Râzî'nin İbn Sînâ Yorumu ve Eleştirisi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009).
[38] Ömer Türker, *İbn Sînâ'da Metafizik Bilginin İmkânı* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010).
[39] Çetinkaya, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*.

Ancak Cumhuriyet döneminin ilerleyen yıllarında, İsmail Hakkı İzmirli ve Hilmi Ziya Ülken gibi isimlerin öncülüğünde gelişen millî ve didaktik evre, bu edilgen yapıyı kırmaya yönelik ilk ciddi girişimi temsil etmiştir. Bu dönemde ortaya konan eserler, her ne kadar savunmacı bir tona sahip olsalar da felsefeyi Türk-İslam medeniyetinin kurucu bir unsuru olarak konumlandırma gayretleri açısından kritiktir. 2000'li yıllara gelindiğinde ise M. Cüneyt Kaya ve çevresindeki akademik havzanın ürettiği çalışmalar, disipline uluslararası standartlarda bir metodolojik titizlik ve analitik derinlik kazandırmıştır. Artık felsefe tarihi problem merkezli bir yapıya kavuşmuştur.

Gelinen son noktada, özellikle *İslam Düşünce Atlası* gibi projelerle somutlaşan bütüncül ve post-oryantalist paradigma, literatürdeki en radikal kopuşu ifade etmektedir. Bu yeni tarihyazımı, İslam düşünce tarihini ilerleme-gerileme şeklindeki lineer ve pozitivist okumaların hegemonyasından kurtarmıştır. Mekânı, zamanı ve bağlamı bir arada düşünen havza merkezli yaklaşım sayesinde, Türk akademisi felsefeyi yeniden inşa etme kapasitesine ulaşmıştır. Bu yaklaşım, sadece metinleri değil, o metinleri üreten şehirleri, kurumları ve hoca-talebe ilişkilerini de analize dahil ederek, düşünce tarihini sosyo-kültürel bir zemin üzerine oturtmuştur.

Bununla birlikte, ulaşılan bu yetkinlik düzeyi, literatürün tamamlandığı anlamına gelmemektedir. Türk İslam felsefesi tarihçiliğinin önünde hala aşılması gereken ciddi engeller ve doldurulması gereken boşluklar bulunmaktadır. Bunların başında, literatürde post-klasik dönem olarak adlandırılan, Osmanlı, Safevî ve Babür havzalarındaki felsefi üretimin derinlemesine incelenmesi gelmektedir. Halihazırda genel çerçeve çizilmiş olsa da bu dönemin düşünsel zenginliğini ortaya koyacak olan şerh, haşiye ve talik literatürü üzerine yapılacak detaylı monografik çalışmalar henüz başlangıç aşamasındadır. Yüzyıllar boyunca tekrar veya taklit olarak görülüp ihmal edilen bu literatürün, aslında felsefi problemlerin en ince detaylarına kadar tartışıldığı canlı bir zemin olduğu gerçeği, yeni dönemin en önemli çalışma alanı olacaktır.

Ayrıca, felsefe tarihi yazımının disiplinler arası bir perspektifle zenginleştirilmesi gerekmektedir. İslam felsefesinin kelam, tasavvuf ve tabiat bilimleri ve astronomi gibi bilimlerle olan karmaşık ve çok katmanlı ilişkisi, metinlerin felsefi perspektifle birlikte, bilim tarihi ve teoloji perspektifiyle de okunmasını zorunlu kılmaktadır. Türkçedeki tarihyazımı, makro fotoğrafı çekme ve teorik çerçeveyi kurma konusunda büyük bir başarı elde etmiş olsa da bu fotoğrafın piksellerini oluşturacak olan mikro tarihsel tahlillere muhtaçtır.

Netice itibarıyla bu çalışma, Türkçedeki İslam felsefesi literatürünün, Batı merkezli bilgi üretiminin periferisindeki pasif bir tüketici olmaktan çıkarak, İslam düşünce tarihine dair yeni teorik çerçeveler ve dönemlendirmeler üreten bir merkez konumuna yükseldiğini ortaya koymaktadır. Bugün Türk akademisi, İslam felsefesi tarihini kendi kavramlarıyla yazabilme özgüvenine ve donanımına sahiptir. Bu durum ise disiplinin geleceği açısından en büyük kazanımdır.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

Adamson, Peter - Richard C. Taylor (ed.). *İslâm Felsefesine Giriş*. çev. M. Cüneyt Kaya. İstanbul: Küre Yayınları, 2007.

Ali Birinci, Yusuf Turan Günaydın (ed.). *İsmail Hakkı İzmirli: Şahitlikler, Polemikler, Tenkitler*. İzmir: İzmir Kalkınma Ajansı Kültür, Birinci baskı., 2021.

Alper, Ömer Mahir. "Hilmi Ziya Ülken'in İslâm Felsefesini Yorumu: İslâm Felsefesi Tarihyazımına Bir Örnek". *Darulfunun İlahiyat* 14 (2006), 123-146.

https://iupress.istanbul.edu.tr/journal/ilahiyatjournal/article/hilmi-ziya-ulkenin-islam-felsefesini-yorumu-islam-felsefesi-tarihyazimina-bir-ornek?id=556355

Altaş, Eşref. *Fahreddin er-Râzî'nin İbn Sînâ Yorumu ve Eleştirisi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.

Bayrakdar, Mehmet. *İslam Felsefesine Giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1985.

Bircan, Hasan Hüseyin. *İslam Felsefesi Tarihine Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008.

Boer, Tjitze Jacobs De. *İslâm'da Felsefe Tarihi*. çev. Yaşar Kutluay. İstanbul: Pınar Yayınları, 2022.

Corbin, Henry. *İslâm Felsefesi Tarihi*. çev. Hüseyin Hatemi. 2 Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 1., 1986.

Corbin, Henry. *İslâm Felsefesi Tarihi*. çev. Ahmet Arslan. 2 Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 1., 2000.

Corbin, Henry. *İslâm Felsefesi Tarihi*. çev. Ahmet Arslan. 2 Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 9., 2017.

Çetinkaya, Bayram Ali (ed.). *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.

Fahri, Macit. *İslam Felsefesi Tarihi*. çev. Kasım Turhan. İstanbul: İklim Yayınları, 1992.

Fazlıoğlu, İhsan. "Muhasebe Dönemi". Ansiklopedi. *İslam Düşünce Atlası*. Erişim 07 Aralık 2025. https://islamdusunceatlasi.org/muhasebe-donemi

Fazlurrahman. *İslam Felsefesi ve Problemleri*. çev. Mehmet Ata Az - Ömer Ali Yıldırım. Ankara: Otto Yayınları, 2015.

Gutas, Dimitri. "Avicenna and After: The Development of Paraphilosophy. A History of Science Approach". *Islamic Philosophy from the 12th to the 14th Century*. ed. Abdelkader Al Ghouz. 19-72. Göttingen: V&R unipress, 1. Basım, 2018. https://doi.org/10.14220/9783737009003.19

Gutas, Dimitri. "Yirminci Yüzyılda Arapça Felsefe Çalışmaları: Arapça Felsefenin Tarih Yazımı Üzerine Bir Deneme". çev. M. Cüneyt Kaya. *İbn Sînâ'nın Mirası*. 267-297. İstanbul: Klasik Yayınları, 3. Baskı., 2010.

Hans, Daiber. "İslam Felsefesi Tarihi Çalışmamızın Anlamı ve Amacı Nedir? İhmal Edilmiş Bir Disiplinin Tarihi". çev. M. Cüneyt Kaya. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/2 (2004), 1. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000000200

İzmirli, İsmail Hakkı. *İslam Felsefesi Tarihi*. ed. Refik Ergin. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2008.

Jackson, Roy. *Doğuşundan Günümüze İslam Felsefesi*. çev. Atilla Alan. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.

Kaukua, Jari. "Post-Classical Islamic Philosophy – a Contradiction in Terms?" *Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi (Journal for the History of Islamic Philosophy and Sciences)* 6/2 (15 Kasım 2020), 1-21. https://doi.org/10.12658/Nazariyat.6.2.M0110en

Kaya, M. Cüneyt (ed.). *İslâm Felsefesi: Tarih ve Problemler*. İstanbul: İSAM Yayınları, Birinici basım., 2013.

Kılıç, Cevdet. *İslam Felsefesi*. İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri, 2016.

Kolektif. *İslam Felsefesi Tarihi 1*. ed. Bayram Ali Çetinkaya. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

Nasr, Seyyid Hüseyin - Leaman, Oliver. *İslâm Felsefesi Tarihi*. çev. Şamil Öçal - Hasan Tuncay Başoğlu. İstanbul: Açılım Kitap, 2. baskı., 2007.

Özden, H. Ömer. *İslam Felsefesi Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2023.

Şahin, Nur Muhammed. "Doğuşundan Günümüze İslam Felsefesi, Roy Jackson". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/1 (30 Temmuz 2019), 291-300. https://dergipark.org.tr/tr/pub/uluifd/issue/47433/420480

Şerif, Mian Muhammed. *İslam Düşüncesi Tarihi*. çev. Mustafa Armağan. İstanbul: İnsan Yayınları, 1990.

Tahsin, Görgün. "Arayışlar Dönemi". Ansiklopedi. *İslam Düşünce Atlası*. Erişim 07 Aralık 2025. https://islamdusunceatlasi.org/arayislar-donemi

Taylan, Necip. *Anahatlarıyla İslam Felsefesi Kaynakları - Temsilcileri Tesirleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1983.

Türker, Ömer. *İbn Sînâ'da Metafizik Bilginin İmkânî*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.

Türker, Ömer. "Yenilenme Dönemi". Ansiklopedi. *İslam Düşünce Atlası*. Erişim 07 Aralık 2025. https://islamdusunceatlasi.org/yenilenme-donemi

Üçer, İbrahim Halil (ed.). *İslam Düşünce Atlası*. 3 Cilt Cilt. İstanbul: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2017.

Üçer, İbrahim Halil. "İslam Düşünce Tarihi İçin Bir Dönemlendirme Önerisi". *İslam Düşünce Atlası* (Genişletilmiş 4. Baskı). 1/42-70. İstanbul: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2022.

Üçer, İbrahim Halil. "Klasik Dönem". Ansiklopedi. *İslam Düşünce Atlası*. Erişim 07 Aralık 2025. https://islamdusunceatlasi.org/klasik-donem

Ülken, Hilmi Ziya. *Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslâm Felsefesi*. İstanbul: Ülken Yayınları, 1983.

Vural, Mehmet. *İslam Felsefesi Tarihi İslam Düşüncesinin Tarihsel Seyri*. Ankara: Elis Yayınları, 2016.

Yılmaz, Faruk. *İslam Felsefesi*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2011.